

1. Morfologie, morfém, morf

- morfologie = vnitřní struktura slova
- intuice mluvčích: slova mají vnitřní strukturu, lze je „rozsekat“ na menší jednotky

- (1) a. les, lesník, zalesnit, lesopark, lesák, odlesnit, lesní, lesík
b. les, les-ník, za-les-nit, les-opark, les-ák, les-nický, od-les-nit, les-ní, les-ík
- (2) a. volitel, stavitel, chovatel, zapisovatel
b. hotel, pakatel, epitel; jetel, zřetel, betel; strašpytel, kotel
c. vol-i-tel (vol-b-a), stav-i-tel (stav-b-a), chov-a-tel (chov), za-pis-ova-tel (zá-pis)

- princip **opakovatelnosti** a **kontrastu** → izolace **morfémů**
- **morfém** = gramatick(ý/é) rys(y) a/nebo sémantick(ý/é) rys(y), **morf** = forma, jíž se dané rysy realizují

- (3) Luganda (bantuský jazyk, Uganda)
tulilaba	kitabo	uvidíme knihu
tuligula	katabo	koupíme knížku
baalaba	bitabo	viděli knihy
tulilaba	butabo	uvidíme knížky
balilaba	kitabo	(oni) uvidí knihu
tulilaba	bitabo	uvidíme knihy
baatunda	butabo	prodali knížky
baligula	bitabo	(oni) koupí knihy
baagula	katabo	koupili knížku
tutunda	bitabo	prodáváme knihy

- Americký strukturalismus: cíl morfologie = vytvoření mechanických postupů, které nám umožní beze zbytku izolovat všechny morfémy daného jazyka (např. Hockett 1947, Harris 1951)
- generativismus: izolace morfémů není cílem, ale metodou → psaní gramatiky = konstruování teorie toho, jak funguje jazyk; teorie gramatiky je postavena na generalizacích o struktuře jazyka, které jdou nad rámec prostého pozorování dat (viz Chomsky 1957)
- problémy při identifikaci morfémů:
- neviditelné části struktury → **nulové morfy**; jsou izolovány na základě: a) kontrastu k ostatním členům **paradigmatu**, b) k ostatním morfům realizujícím tytéž rysy (tj. ostatním **alomorfům**)

(4)		SG	PL	SG	PL
	Nom	trůn-Ø	trůn-y	žen-a	žen-y
	Acc	trůn-Ø	trůn-y	žen-u	žen-y
	Gen	trůn-u	trůn-ů	žen-y	žen-Ø
	Dat	trůn-u	trůn-ům	žen-ě	žen-ám
	Loc	trůn-u/ě	trůn-ech	žen-ě	žen-ách
	Ins	trůn-em	trůn-y	žen-ou	žen-ami

(5)		SG	PL	SG	PL
	1	mával jsem	mávali jsme	jsem	jsme
	2	mával jsi/mávals	mávali jste	jsi	jste
	3	mával Ø	mávali Ø	je	jsou

- problém s nulovými morfy → jejich distribuce je *de facto* neomezená → teoreticky mohou existovat slova se strukturou *kořen-Ø-Ø-Ø-Ø-Ø-Ø...*

(6)		SG	PL	SG	PL
	1		pros-Ø-me	x	pros-í-me
	2	pros-Ø-Ø	pros-Ø-te	x	pros-í-š pros-í-te

- uzavřená množina jmenných kořenů (21), které mají v Nom a/nebo Acc dlouhý V a nulovou koncovku a všude jinde (tj. v ostatních paradigmatických buňkách, ale i ve všech ostatních kontextech) krátký V → kořeny mají dva **alomorfy**, které se liší **alternací V~VV**:

- (7) a. bůh, dům, důl, dvůr, hnůj, kuň, lůj, stůl, sůl, vůl, vůz, hrách, kámen, mák, mráz, práh, líh, sníh, vítr, chléb, déšť

b.

		SG	PL	SG	PL	SG	PL
Nom	dům-Ø	dom-y	vítr-Ø	větr-y	kámen-Ø	kamen-y	
Acc	dům-Ø	dom-y	vítr-Ø	větr-y	kámen-Ø	kamen-y	
Gen	dom-u	dom-ů	větr-u	větr-ů	kamen-e/u	kamen-ů	
Dat	dom-u	dom-ům	větr-u	větr-ům	kamen-i/u	kamen-ům	
Loc	dom-u/ě	dom-ech	větr-u	větr-ech	kamen-i/u	kamen-ech	
Ins	dom-em	dom-y	větr-em	větr-y	kamen-em	kamen-y	

c. domek, domovník, domkář, domovní, domovský, domácí, zdomácnět

d. větrík, větrolam, větrník, větrný, zavětrít

e. kamínek, kameník, kamenolom, kamenina, kamenec, kamenný, zkamenět

- alternativní analýzy:

(8) a.		b.		c.
/dům/	/-Ø/	/dům/	/-Ø/	/dům/
	[Nom/AccSg]		[Nom/AccSg]	

- (8a): přítomnost VV v kořeni je výsledek fonologické derivace; ale! *fůr-a – for*, *kůr-a – kor*, *kráv-a – krav*, *líp-a – lip*, *síl-a – sil* atd.

- (8b): **redundance** → tatáž kombinace rysů se paralelně realizuje dvěma různými morfy
- (8c): symetrie paradigmat je jen „estetický“ požadavek, teorie gramatiky ji nijak nevynucuje
- rozdíl mezi lugandou (3) a češtinou (8): v lug. 1 morf realizuje 1 rys, v č. 1 morf realizuje množinu rysů (**portmanteau morf/kumulativní morf**) → morfologická **typologie**: rozdíl mezi **aglutinačními** (1:1) a **syntetickými** (1:více) jazyky (Sapir 1921, Skalička 1951)
- přítomní paradigma sloves s **tematickým sufixem/kmenotvornou příponou -e** (slovesa 1. a 2. třídy) → tradiční analýza předpokládá nulový tematický sufix v 1.os.sg. a 3.os.pl.:

(9)	SG	PL	SG	PL
	1 nes-Ø-u	nes-e-me	tisk-n-Ø-u	tisk-n-e-me
	2 nes-e-š	nes-e-te	tisk-n-e-š	tisk-n-e-te
	3 nes-e-Ø	nes-Ø-ou	tisk-n-e-Ø	tisk-n-Ø-ou

- generalizace: tematické -e není vidět tam, kde osobní koncovka začíná na V → fonologická interpretace
- tzv. **Jakobsonovo pravidlo** (Jakobson 1947):

(10) $V_1+V_2 \rightarrow V_2$

- rozdíl mezi **hloubkovou** a **povrchovou fonologickou strukturou**, která je výsledkem fonologické derivace:

(11)	hloubková str.	/nes-e-u/	/nes-e-Ø/	/nes-e-ou/	/nes-e-me/
	JP	nes-u	---	nes-ou	---
	povrchová str.	/nesu/	/nese/	/nesou/	/neseme/